

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI VA FRANSIYA JINOYAT-
PROTSESSUAL HUQUQIDA TERGOV SUDYASI INSTITUTI**

Jahon iqtisodiyoti va Diplomatiya universiteti

“Xalqaro huquq” fakulteti 2-bosqich talabasi

Isroilov Dilshodjon Dilmurotovich

dilshodisroilov13@gmail.com

+998 (93) 449-44-42

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi jinoyat-protsessual qonunchiligida yangi joriy etilayotgan tergov sudyasi instituti tahlil qilinadi. Muallif ushbu institutni uning klassik namunasi hisoblangan Fransiya tajribasi (Juge d’instruction) bilan qiyosiy o‘rganadi. Maqolada O‘zbekistondagi “nazoratchi” model va Fransiyadagi “faol tergovchi” modelining o‘ziga xos jihatlari, farqlari va afzalliklari yoritilgan. Shuningdek, milliy qonunchilikda inson huquqlari himoyasini kuchaytirish, prokurorning protsessual rolini maqbullashtirish va advokatning dalil yig‘ishdagi imkoniyatlarini kengaytirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ilgari surilgan.*

Kalit so‘zlar: *Tergov sudyasi, Fransiya modeli, sud nazorati, inson huquqlari, jinoyat protsessi, Juge d’instruction, protsessual mustaqillik, advokat tashabbusi, dalillarni baholash.*

Аннотация: *В данной статье анализируется новый институт следственного судьи, внедряемый в уголовно-процессуальное законодательство Республики Узбекистан. Автор проводит сравнительный анализ данного института с классической французской моделью (Juge d’instruction). В работе рассматриваются особенности, различия и преимущества модели «контролера» в Узбекистане и модели*

«активного следователя» во Франции. Также выдвигаются научно-практические предложения по усилению защиты прав человека в национальном законодательстве, оптимизации процессуальной роли прокурора и расширению возможностей адвоката по сбору доказательств.

Ключевые слова: Следственный судья, французская модель, судебный контроль, права человека, уголовный процесс, Juge d'instruction, процессуальная независимость, инициатива адвоката, оценка доказательств.

Abstract: This article analyzes the newly introduced institution of the investigating judge in the criminal procedural legislation of the Republic of Uzbekistan. The author conducts a comparative study of this institution with the French model (Juge d'instruction), which is considered its classical example. The paper highlights the characteristics, differences, and advantages of the "supervisor" model in Uzbekistan and the "active investigator" model in France. Furthermore, scientific and practical proposals are put forward to strengthen the protection of human rights in national legislation, optimize the procedural role of the prosecutor, and expand the opportunities for defense counsel to collect evidence.

Keywords: Investigating judge, French model, judicial review, human rights, criminal procedure, Juge d'instruction, procedural independence, defense initiative, evaluation of evidence.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotlarining yangi bosqichi inson huquq va erkinliklarini oliy qadriyat darajasiga ko'tarishni maqsad qilgan. Xususan, 2024-yil 10-iyundagi

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Tezkor-qidiruv hamda tergov faoliyatida shaxsning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini yanada kuchaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi Farmoni¹ bilan 2025-yil 1-yanvardan boshlab jinoyat ishlari bo‘yicha tuman va shahar sudlarida tergov sudyasi lavozimining joriy etilishi mamlakatimizning jinoyat-protsessual qonunchiligida inson huquqlari himoyasini ta‘minlash uchun mutlaqo yangi mexanizmini yaratdi.

Biroq, tizimning amalda ishlashi qator hayotiy savollarni keltirib chiqarmoqda: tergov sudyasi tergovchi va prokurorning kuchli bosimi ostida qanday qilib haqiqiy muvozanatni saqlay oladi? Mana shu nozik nuqtalarni tushunish va tizimni xatolarsiz yo‘lga qo‘yish uchun bizdan ancha oldin ushbu yo‘lni bosib o‘tgan davlatlar tajribasiga nazar tashlash nafaqat qiziqarli, balki hayotiy zaruriyatdir.

Tergov sudyasi instituti haqida gap ketganda, beixtiyor ushbu tizimning vatani va eng klassik namunasi bo‘lgan Fransiya ko‘z oldimizga keladi. Fransiyaning “*Juge d’instruction*” modeli asrlar davomida shakllangan bo‘lib, u nafaqat nazoratchi, balki haqiqatni aniqlashda eng xolis hakam sifatida namoyon bo‘ladi. O‘zbekistonning endigina shakllanayotgan tergov sudyasi institutini Fransiya modeli bilan qiyosiy tahlil qilish, bizga o‘z yo‘limizdagi bo‘shliqlarni ko‘rish va tizimni xalqaro darajaga olib chiqish uchun o‘ziga xaritani beradi.

Mazkur ishning asosiy maqsadi – qonun normalarini hayotiy amaliyot bilan bog‘lashdir. Biz O‘zbekiston va Fransiya tajribasini solishtirish orqali tergov sudyasining haqiqiy rolini tahlil qilamiz va milliy qonunchiligimizni

¹10. 06. 2024-yildagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Tezkor-qidiruv hamda tergov faoliyatida shaxsning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini yanada kuchaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi Farmoni <https://lex.uz/docs/-6964387>

yanada insonparvar, adolatli va zamonaviy qilish bo'yicha aniq takliflarni ilgari suramiz.

ASOSIY QISM

Fransiya jinoyat-protsessual huquqida tergov sudyasi – bu shunchaki sudgacha bo'lgan protsessda tergovchi, surushtiruvchi hamda prokurorning harakatlariga huquqiy baho beruvchi shaxs emas, balki jinoyat qidiruvining asosiy institute hisoblanadi. Shuni takidlash lozimki, ushbu klasik model bizning yurtimizda so'ngi yillarda shakllana boshlagan bo'lsa, Fransiyada bo'lsa Napoleon davridan rivojlanib kelmoqda.

Fransiya Jinoyat-protsessual kodeksi² ga binoan, Fransuz tergov sudyasining eng asosiy xususiyati uning ikki yo'nalishda ishlashidir. U nafaqat aybdorlikni isbotlovchi, balki shaxsning aybsizligini tasdiqlovchi dalillarni ham birdek to'plashi shart. Fransiya JPK 3-bo'limiga ko'ra uning vakolatlari sudgacha bo'lgan bosqichda juda keng bo'lib, jinoyat ishini qo'zg'atish va ish yuruttuviga olish, dalilarni yig'ish va baholash, guvohlarni so'roq qilish, ekspertiza tayinlash kabi vakolatlarning barchasi aynan tergov sudyasiga tegishli hisoblanadi.

Mamlakatimizda bo'lsa tergov sudyasi jinoyat ishlarini yuritishning sudgacha bosqichida sud nazoratini amalga oshiruvchi mustaqil sudya sifatida faoliyat yuritadi va Fransiya moduliga qaraganda bizning tergov sudyamizda vakolatlar sezilarli darajada kam hisoblanadi. Mazkur institutning joriy etilishi inson huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilishga qaratilgan sud-huquq islohotlarining mantiqiy davomi deb qaraladi hamda tergov sudyasi sud hokimiyatining vakili bo'lib, u tergov organlari yoki prokuraturaga bo'ysunmaydi va qaror qabul qilishda faqat qonunga asoslanadi. Uning huquqiy maqomi, eng avvalo, protsessual nazorat funksiyasida namoyon

²Fransiya Jinoyat-protsessual kodeksi "Code de procédure pénale"
https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154/

bo'ladi. Ya'ni, Jinoyat-protsessual kodeksidan ma'lumki, u qamoqqa olish, uy qamog'i kabi ehtiyot choralarini qo'llashga sanksiya beradi, tintuv o'tkazish yoki aloqa vositalarini nazorat qilish kabi tergov harakatlariga ruxsat beradi, shuningdek, tergovchi va prokuror qarorlarining qonuniyligini tekshiradi. Shu orqali u shaxsning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini himoya qiluvchi muhim protsessual kafolat vazifasini bajaradi. Biroq, u bevosita tergov olib bormaydi, ya'ni dalillarni yig'ish va jinoyatni fosh etish bilan shug'ullanmaydi. Demak, O'zbekiston modelida tergov sudyasi asosan "protsessual muvozanatni ta'minlovchi mustaqil nazoratchi" sifatida namoyon bo'ladi.

Har ikki davlat tajribasini qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, tergov sudyasining huquqiy maqomi uning protsessdagi funksional vazifasi bilan bevosita bog'liq. O'zbekistonda u asosan shaxs huquqlarini himoya qilishga qaratilgan sud nazorati mexanizmi sifatida shakllangan bo'lsa, Fransiyada u jinoyat ishining mohiyatini aniqlashga faol jalb etilgan subyekt sifatida namoyon bo'ladi.

Ikki mamlakatda ushbu institutning asosiy farqlari:

O'zbekiston Respublikasi va Fransiya jinoyat-protsessual huquqida tergov sudyasi institutining mazmun-mohiyati, avvalo, uning vakolatlari va protsessdagi o'rni orqali namoyon bo'ladi. Har ikki davlatda ushbu institut mavjudligi hamda ikki mamlakatning huquqiy tizimi Romano-german oilasiga mansubligi hech birimizga sir emas, lekin ularning huquqiy yo'nalishi va protsessual roli tubdan farq qiladi. Bu farq, o'z navbatida, jinoyat protsessining umumiy modeliga – ya'ni davlatning jinoyat siyosati va huquqiy an'alariga bevosita bog'liqdir.

Yuqorida ta'kidlanganidek, O'zbekiston Respublikasida tergov sudyasining vakolatlari asosan protsessual nazoratni amalga oshirishga

qaratilgan. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi³ dan ma'lumki, tergov sudyasi jinoyat ishini bevosita tergov qilmaydi, balki tergov organlari va prokuratura faoliyati ustidan sud nazoratini ta'minlaydi. Xususan, tergov sudyasi shaxsni qamoqqa olish yoki uy qamog'i ehtiyot chorasini qo'llash to'g'risidagi prokurorning iltimosnomasini ko'rib chiqib sanksiya beradi, qamoq muddatini uzaytirish masalalarini ko'rib chiqadi, tintuv o'tkazish, telefon so'zlashuvlarini eshitish kabi protsessual harakatlarga ruxsat beradi. Shu bilan birga, u tergovchi yoki prokuror tomonidan qabul qilingan qarorlarning qonuniyligi va asoslanganligini tekshiradi. Mazkur vakolatlar orqali tergov sudyasi fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklarini himoya qilishda muhim rol o'ynaydi.

Fransiya jinoyat-protsessual tizimida esa tergov sudyasining vakolatlari ancha keng va murakkab xarakterga ega bo'lib, ular "Code de procédure pénale" (Fransiya JPK) da belgilangan. Bu tizimda tergov sudyasi nafaqat nazorat qiladi, balki jinoyat ishini bevosita yuritadi. U dalillarni mustaqil ravishda yig'adi, guvohlarni so'roq qiladi, ekspertiza tayinlaydi, ayblanuvchini javobgarlikka tortish yoki ishni tugatish to'g'risida qaror qabul qiladi. Shu jihatdan, Fransiyada tergov sudyasi jinoyat ishining markaziy protsessual figurasi hisoblanadi. Uning faoliyati haqiqatni aniqlashga qaratilgan bo'lib, u ayblov va himoya tarafidan mustaqil ravishda ish yuritadi.

Yuqorida keltirilgan asosiy farqlardan ko'rinib turibdiki, tergov sudyasining protsessdagi roli ikki mamlakatda sezilarli darajada farq qiladi. O'zbekistonda u "passiv nazoratchi" sifatida, ya'ni tashabbus ko'rsatmaydigan, faqat taqdim etilgan materiallar asosida qaror qabul qiladigan subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Fransiyada esa u "faol ishtirokchi" bo'lib, jinoyat ishining

³ O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi <https://lex.uz/docs/111460>

borishini belgilovchi asosiy shaxs hisoblanadi. Bu holat protsessual tenglik va taraflar o'rtasidagi muvozanat masalasiga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Yana bir muhim farq sifatida shuni aytish mumkinki, dalillarni yig'ish va baholash jarayonida ham biroz farqlar mavjud. O'zbekistonda dalillarni yig'ish tergovchi zimmasiga yuklatilgan bo'lsa, tergov sudyasi ushbu jarayonga aralashmaydi. Fransiyada esa tergov sudyasi dalillarni bevosita o'zi yig'adi va ularni baholashda faol ishtirok etadi. Natijada, Fransiya modelida tergov sudyasi ishning yakuniy natijasiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi.

Umuman olganda, qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston va Fransiya tergov sudyasi institutlari bir nom ostida mavjud bo'lsa ham, ularning vakolatlari va protsessual roli turlicha huquqiy maqomga asoslangan. O'zbekiston modeli ko'proq inson huquqlarini himoya qilish va sud nazoratini kuchaytirishga yo'naltirilgan bo'lsa, Fransiya modeli jinoyatni har tomonlama o'rganish va haqiqatni aniqlashga qaratilgan.

Milliy qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha Fransiya moduli asosida takliflar

Avvalo, Fransiya modelidan kelib chiqib, tergov sudyasining protsessual mustaqilligini yanada mustahkamlash zarur. Amaldagi tizimda tergov sudyasi formal jihatdan mustaqildir, lekin amaliyotda tergov organlari va prokuratura tomonidan taqdim etilgan materiallarga sezilarli darajada tayanadi. Fransiyada esa tergov sudyasi ish materiallarini mustaqil shakllantirish imkoniyatiga ega. Shu bois, O'zbekiston qonunchiligida tergov sudyasiga ayrim hollarda tashabbus bilan qo'shimcha materiallar talab qilish, mustaqil tekshiruv elementlarini amalga oshirish vakolatini berish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Birinchi hamda asosiy takliflarimdan biri sifatida shuni ta'kidlamoqchimanki, sudgacha bo'lgan bosqichda shaxsning aybliligi yoki aybsizligini isbot qiluvchi dalillarni yig'ishda prokurorning rolini keskin

tushurib, uning ushbu amaliyotdagi asosiy vakolatlarini Fransiya moduli kabi tergov sudyasiga berish lozim. Ya'ni, tergovchi, surushtiruvchi tomonidan to'plangan maqbul dalillarning qonunchilikka muvofiqligini tekshirishda prokurorning rolini olib tashlashni va ushbu vakolatni tergov sudyasiga o'tkazishni taklif bermoqchiman. To'g'ri, prokurorning asosiy vazifasi qonunlarning aniq va bir xilda bajarilishi ustidan nazoratni amalga oshirish, lekin mening fikrim bo'yicha to'plangan dalillar va sudya o'rtasida vositachi sifatida faqat tergov sudyasi turishi lozim, prokuror emas.

Sababi, barchamizga ma'lumki yig'ilgan dalillar albatta prokurorning imzosi bilan qonuniyligi tasdiqlanishi kerak va prokuror jinoyat sudi majlisida "davlat ayblovchisi" rolini bajaradi. Faraz qilaylik, sudgacha bo'lgan bosqichda ayblanuvchiga nisbatan prokurorning xulosasi ayblov bilan kelsa, sud muhokamasida ayblanuvchining ushbu jinoyatni sodir etganlikda biroz shubhali holatlar yuzaga kelgan taqdirda, prokuror amaliyotda asosan "ayblov" pozitsiyasini deyarli o'zgartirmaydi. Chunki, prokuror ham inson va uning nazdida "agar men sud muhokamasigacha ayblovni qo'llab, sud muhokamasida ayblovni oqlov pozitsiyasga o'zgartiradigan bo'lsam, meni shu vaqtgacha qilgan protsessual harakatlarimda sud ishtirokchilarida Shubha paydo bo'ladi" degan qarash ham o'tishi mumkin. Shu sabab ham, agar sud muhokamasigacha ayblanuvchiga nisbatan ayblov hukmi tergov sudyasi tomonidan sud majlisiga taqdim etilsa va bu holatda prokurorning hech qanday aralashuvi bo'lmasa, sud majlisida prokuror o'zining ayblov yoki oqlov funksiyasini tergov sudyasi tayyorlagan vajga nisbatan olib boradi, o'zining foydasiga yoki o'ziga qarshi emas.

Ushbu taklif asosida sud majlisida prokuror hamda ayblanuvchi o'rtasidagi obyektivlik kuchayadi, prokuror faqat "davlat jazolovchisi" emas, balki asl lug'aviy ma'nosiga, ya'ni fransuzchada "g'amxo'rlik qiluvchiga"

aylanadi. Tergov sudyasining bo'lsa dalillarni to'plash borasida vakolatlari ancha ko'payadi.

Yana bir muhim taklif sifatida shuni aytmoqchimanki, "himoyachining tashabbusi" institutini joriy etish, ya'ni advokatga tergov sudyasiga bevosita murojaat qilib, muayyan tergov harakatlarini o'tkazishni talab qilish huquqini va dalillarni shakllantirish tashabbusini berishdir.

Mamlakatimiz JPK dan ma'lumki, asosan, tergovchi va prokuror tashabbus ko'rsatadi, advokat esa ko'proq passiv rol o'ynab, ular tomonidan yig'ilgan dalillarni o'rganib chiqadi. Natijada dalillar bir tomonlama shakllanishi xavfi mavjud. Agar advokatga tergov sudyasiga murojaat qilib, masalan, qo'shimcha guvohni so'roq qilish, mustaqil ekspertiza tayinlash yoki muayyan hujjatlarni talab qilishni so'rash huquqi berilsa, protsessual muvozanat sezilarli darajada yaxshilanadi.

Fransiyada Code de procédure pénale doirasida himoya tomoni tergov sudyasiga murojaat qilib, qo'shimcha tergov harakatlarini so'rash imkoniyatiga ega. Bu esa tergovning faqat ayblov yo'nalishida emas, balki har tomonlama va xolis olib borilishiga xizmat qiladi.

Eng muhimi, bu taklif katta tizimiy o'zgarishlarni talab qilmaydi – faqat Jinoyat-protsessual kodeksiga kichik qo'shimcha kiritish orqali joriy etish mumkin. Shu sababli, u qisqa muddatda real natija beradigan, amaliy jihatdan juda samarali takliflardan biri hisoblanadi.

Mazkur taklifni O'zbekiston amaliyotiga joriy etish quyidagi natijalarni beradi. Avvalo, advokatning roli real kuchayadi va u faqat himoya qiluvchi emas, balki dalillarni shakllantirishda faol ishtirokchiga aylanadi, shuningdek, nohaq ayblov ehtimoli kamayadi, chunki ish boshidanoq ikki tomonlama tekshiruv kuchayadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston va Fransiya jinoyat-protsessual tizimlarida tergov sudyasi instituti bir xil nomga ega bo‘lsa-da, ularning mazmuni va funksional yo‘nalishi tubdan farq qiladi. Fransiya modelida tergov sudyasi jinoyat ishini bevosita yurituvchi faol protsessual subyekt bo‘lib, haqiqatni aniqlashga xizmat qiladi. O‘zbekiston modelida esa u asosan sudgacha bosqichda inson huquqlarini himoya qiluvchi mustaqil sud nazoratchisi sifatida faoliyat yuritadi.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, Fransiya tajribasi tergov jarayonining xolisligi va samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, uning ayrim ijobiy jihatlarini milliy qonunchilikka moslashtirish mumkin. Xususan, himoya tarafining faolligini kuchaytirish, tergov sudyasining protsessual rolini kengaytirish va dalillarni shakllantirishda muvozanatni ta‘minlash jinoyat adolat tizimini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. 10. 06. 2024-yildagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Tezkor-qidiruv hamda tergov faoliyatida shaxsning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini yanada kuchaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi Farmoni <https://lex.uz/docs/-6964387>
2. Fransiya Jinoyat-protsessual kodeksi “Code de procédure pénale”
https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154/
3. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi
<https://lex.uz/docs/111460>